

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ: АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ДЕФІНІЦІЇ

Анотація. В статті аналізується категоріальний апарат досліджень етнополітичних процесів в Україні та світі в умовах зростаючої глобалізації

Ключові слова: етнос, нація, етнічні процеси, етнонаціональні процеси, етнонаціональні відносини, етнополітичні процеси, етнополітика.

Аннотация. В статье анализируется категориальный аппарат исследований этнополитических процессов в Украине и мире в условиях возрастающей глобализации.

Ключевые слова: этнос, нация, этнические процессы, этнонациональные процессы, этнонациональные отношения, этнополитические процессы, этнополитика.

Summary. The article deals with the analysis of sets of categories found in the research of ethnopolitical processes in Ukraine and the world in the conditions of increasing globalization.

Key words: ethnic group, nation, ethnic processes, ethnonational relations, ethnopolitical processes, ethnopolitics.

Постановка проблеми. Нова якість українського суспільства, вимагає відповідного критично-конструктивного аналізу етнічного чинника, який в умовах зростаючої глобалізації впливає не тільки на управління етнічними та національними процесами, але й відіграє важливу роль у розбудові української державності, демократизації політичної системи і державного управління.

Саме тому, постійний пошук, викликаний часом, нових підходів до вивчення етнічних процесів супроводжується у зарубіжній та вітчизняній науці дискусіями щодо їхнього змісту та сутності і, зрештою призводить до категоріальної плутанини, що, в свою чергу, знижує не лише якість наукової дискусії, а й політичних рішень у контексті етнодержавотворення. Адже, сьогоднішнє існування українського етносу пов'язано, по-перше з проблемою визначеності ним свого місця в сучасному культурно-цивілізаційному світі; по-друге з відродженням його як титульного етносу в умовах актуалізації іноетнічного чинника і привнесенням елементів іноетнічної традиції у сферу націєтворення; по-третє врахування етнічного чинника при розбудові української державності.

Метою статті є окреслення категоріального апарату досліджень етнополітичних процесів в Україні та світі в умовах зростаючої глобалізації. Особливої уваги при цьому заслуговує порівняльний аналіз підходів до визначення етнополітичних процесів у світі та в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Останнє десятиріччя у вітчизняній науковій думці ознаменоване

активним теоретичним осмисленням широкого спектра проблем, пов'язаних з етнічною та національною проблематикою (етно- і націогенез), етнічною теорією, етнічною й національною політикою та етнічними процесами, що стало особливо актуальним після проголошення незалежності України та її становлення як багатонаціональної спільноти. Проблеми етнічних, етнонаціональних та етнополітичних процесів перебувають в центрі уваги багатьох сучасних українських та зарубіжних етнополітологів, представників інших соціально-гуманітарних наук, таких як М. Атаєв і Н. Гаджиев [1], А. Баронин [2], О. Бауэр [3], О. Бірюкова [4], И. Богомолова [5], Э. Геллнер [6], Г. Денисова [7] і др. Але системне висвітлення поняття та змісту етнополітичних процесів в сучасних умовах залишається предметом подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Спроби розглядати етнічне та етнос як динамічну систему робились вченими ще у XIX ст., але тільки в XX ст. з виникненням нових соціальних рухів, зокрема етнорегіональних і активне їх включення в політичний процес дозволило охарактеризувати їх як етнополітичні процеси. Під етнічними процесами почали розуміти наслідки взаємодії або між порівняно розвиненими етносами, або між великим і розвиненим етносом та невеликими іноетнічними групами, що потрапили до його середовища [12]. Таке трактування етнічних процесів дещо спрощувало розуміння етносу як системи, котра залежно від об'єктивних умов та

логіки його внутрішнього розвитку, могла набувати надзвичайно складних і різноманітних форм.

Потрібен був час щоб змінити ставлення науки до дефініції «етнічні процеси» з урахуванням змін, що відбуваються у житті тієї чи іншої етнічної спільноти, а саме: зміни у складі життя й способі життя певного етносу або навколо нього, зміни зв'язків з ним (у навколишньому середовищі, у стосунках між сусідами), що зумовлюють сутнісні зрушення в його бутті як складової людської історії та політичних відносин [18, с. 77]. Тобто змін, які стосуються як окремих елементів структури етносу, так і всієї його структури. Особливо це стосується змін етнічних процесів (етнодемографічних, етнополітичних, етносоціальних та етнокультурних змін етнічних спільнот [25, с. 89]), які відбуваються на пострадянському просторі в процесі «взаємодії достатньо великих груп населення, кожна з яких характеризується, з одного боку, безумовно артикулюючою етнічною ідентичністю, з іншого, – певними (реальними або бажаними) інститутами суверенітету» [10, с. 40].

На думку С. Макарчука термін «етнічні процеси», відображає зміст трансформації, що відбувається з етносом упродовж його історії. Зрозуміло, що зміст тієї трансформації у різних історичних та географічних умовах має відмінні тенденції та напрями і залежно від того, у якому напрямі відбувається трансформація етносу, в етнічних процесах виділяють диференційні (коли єдиний етнос розпадається на два чи більше етноси) та конвергентні (коли відбувається злиття кількох етносів у один) [22, с. 24].

На думку О. Бірюкової, оскільки в Україні спостерігається не тільки етнічний ренесанс (як у країнах Заходу в середині ХХ ст.), а й національне відродження у зв'язку з становленням незалежної держави, поява поняття «етнонаціональні процеси» пов'язана з необхідністю підкреслити актуальність для України не тільки проблеми етносів, а й національно-державного будівництва [4]. В той же час вважає вона вагомою перешкодою в осмисленні категорії «етнонаціональні процеси» є відсутність у науковій думці загальноприйнятої цілісної понятійно-термінологічної системи та узгоджених підходів до розуміння сутності категорій «етнос» та «нація». Вони розглядаються часом із діаметрально протилежних позицій, що пояснюється міждисциплінарним характером дослідження етнонаціональних реалій [4].

Можна погодитись з дослідниками, що «сьогодні на пострадянському просторі поняття «етнос» звичайно відділене від «нації» через специфіку сприйняття цього терміна в різних державах колишнього СРСР, що залежить від ступеня етнічної гомогенності й гетерогенності складу населення цих держав і їхньої національної політики» [16, с. 12-16].

Отже нація – це скоріше політико-територіальна спільнота, яка формується на засадах належності її представників до певної держави і

«пов'язана спільністю характеру на підставі спільності долі» [3, с. 2], тобто як зазначає А. Баронін, вона ґрунтується насамперед на соціальному принципі [2, с.46]. За Е. Геллером, нація – це культурна єдність в системі ідей, умовних зв'язків, способів поведінки і спілкування [6, с. 35]. Саме тому на думку Р. Додонова «до однієї нації можуть входити декілька етносів, великих або малих; один етнос може бути розпороченим по багатьом і багатьом націям» [9, с. 66]. На нашу думку нація – це скоріше стан етносу, пов'язаний з самоусвідомлення створення національної держави.

На думку російського дослідника Ж. Тоценка, «етнічне включає в себе все те, що можна назвати позачасовим субстратом життя народу, онтологічне значущою основою, яка зберігається у потоці історичних змін. Національне – певний стан етносу, одна із фаз його розвитку, що припускає перетворення народу з природно-етнографічного матеріалу в суб'єкт історії» [28, с. 136].

В Україні після отримання незалежності розв'язання етнополітичних проблем, як пише О. Майборода, відбувалося в умовах суспільної трансформації – зміни політичного ладу, відносин власності, соціальної структури, перебудови господарського комплексу. Демократизація, утвердження ліберальних цінностей, пріоритету індивідуальних прав над колективними супроводжувалося падінням життєвого рівня, зростанням патерналістських сподівань, вимогами до держави посилити свою дирижистську функцію. Саме таке двоїсте становище, у якому опинилося українське суспільство і вплинуло на етнонаціональну політику держави. З одного боку, проголошення курсу на інтеграцію в Європу і лібералізація офіційної етнонаціональної політики, тобто надання права вибору (як колективного, так і індивідуального) стосовно мовнокультурних уподобань своїх громадян, а з іншого боку, гострота одержаних у спадщину від попередньої системи і надбаних етнополітичних проблем зумовлювала посилення її національно-інтегруючої функції [20, с. 282].

Погоджуючись з позицією О. Стогової щодо актуальності вжитку саме терміну «етнонаціональна політика», який «охоплює всі можливі відтінки взаємовідносин етноспільнот та держави між собою» [27, с. 5], деякі дослідники, наприклад О. Бірюкова, стверджують, що явища та процеси, пов'язані з феноменом етнічності, можна характеризувати як «етнонаціональні», бо саме цей термін фіксує наявність, зокрема, в українському суспільстві титульного етносу, національних меншин та етнічних груп, спільна енергія яких має слугувати інтересам реформування суспільства, його модернізації. Прихильники даної теорії стверджують, що, саме таке поняття знімає ті принципові відмінності, що, згідно з окремими існуючими концепціями, можуть існувати між такими типами спільнот, як етноси, нації. На їхню думку, етнонаціональні процеси у сучасному світі зумовили взаємодію двох протилежних тенденцій:

з одного боку, до інтеграції, а з іншого – до збереження та культивування самобутності [4]. Саме тому О. Бірюкова пропонує під терміном «етнонаціональні процеси» розуміти основні компонентні зміни у структурі й способі життя певного етносу (або між порівняно розвиненими етносами, або між великим і розвиненим етносом та невеликими іноетнічними групами, що потрапили до його середовища), що відбуваються внаслідок міжетнічної взаємодії та зумовлюють сутнісні зрушення в його бутті [4]. Отже під поняттям «етнонаціональні процеси в Україні» розуміється процес етнічного відродження як українського титульного етносу, так і корінних народів та національних меншин.

Характерною рисою етнонаціональних процесів в Україні підкреслює О. Бірюкова, є з одного боку, утвердження сталих структурних компонентів українського суспільства, їх інтеграція з тенденцією формування громадянської нації, а з іншого – прагнення до збереження національної самобутності та політизацією етнічності [4]. Все – це потребує більш чіткого розуміння феномена етносів та етнічних груп, з точки зору практичного вирішення проблем їхнього розвитку.

Важливою складовою політизації етносу є масова мобілізація під гаслами національного відродження, але в УСРР, цей процес був загальмований тому, що «Уряд СРСР уміло деполітизував націоналістичні рухи в республіці, припинив їхнє критичне зростання», тобто «тим самим загальмував процес визрівання внутрішніх природних процесів формування української політичної нації» [30, с. 147], зробивши акцент на національно-територіальній автономії.

Автор підтримує думку про те, що поєднання етнічного та національного в одному терміні призводить до плутанини, ускладнює розуміння написаного. Прикметник «національний» є багатозначним. Наприклад, у назві теми: «Національні процеси в Україні в 20-ті р.», ми не знаємо напевно, в якому з трьох значень його вжито: чи в етнічному значенні – як «етнічні процеси»; чи в національному – як «процеси формування (або розвитку) нації»; чи в територіально-соціальному – як міру поширення певних процесів – «загальноукраїнські процеси».

Поєднання «етнонаціональний» тим паче потребує тлумачення. Його використання у назві курсу «Етнонаціональний розвиток українського народу», як пише О. Чирков призводить до недостатньої визначеності предмета вивчення. У цьому ж ряду стоять такі терміни: «етнонаціональні реалії», «етнонаціональний інтерес», «етнонаціональні процеси», «національно-етнічна самобутність», «етнонація», «етнонаціогенез» [29].

На користь цієї позиції говорить і той факт, що ще донедавна в довідниково-енциклопедичній літературі серед «етнічних» присутні лише терміни етнічна психологія, етнічна спільність, етногенез, етногеографія, етнографізм, етнографічна група, етнографічні музеї, етнографія, етнодемографія,

етноніміка, етнолінгвістика та етнос; натомість серед «національних» лише терміни народ, народи корінні, нація та інші [12]. Ще вужче ця тематика була представлена в Українській Географічній Енциклопедії і навіть у 10-томовій Енциклопедії Українознавства. Дефініція – «етнос» – відсутня у виданих в Києві словнику-довіднику Міжнародні відносини. Терміни и визначення (1991 р.) та довіднику Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії (1993 р.). Варто відмітити, що навіть у більш недавніх виданнях довідниково-енциклопедичної літератури відсутні такі поняття як «етнонаціональні процеси», «етнополітичні процеси», навіть «національні процеси» [13]. Хоча відзначимо, що там присутні такі поняття, як «етнічні процеси», «етнічна консолідація», «етнічна парціація» та багато нових, досить цікавих термінів на зразок «етнічні ідіоти», «етнічні потвори» та інші [13].

Вивчаючи термінологію зазначимо, по-перше, що сам факт його появи знаменує його включеність до складу наукової теорії, «сформованість», достатню ступінь визначеності; по-друге, номіноване, наукове поняття інтегрується в процес наукового розвитку: обговорюється в наукових дискусіях, входить до наукового вжитку, нарешті, стає причиною більш глибокого дослідження відповідних об'єктів реальності; в результаті уточнюється набір істотних ознак самого життя [21, с. 146-152].

На думку автора використання поняття «етнонаціональні процеси» тісно пов'язано з використанням поняття «етнонаціональні відносини». Термін «етнонаціональні відносини» хоча й не властивий європейській мовній традиції, однак на думку М. Папієва, його варто застосовувати в українському законодавстві, аби чіткіше визначити об'єкт відповідної державної політики та уникнути колізії з термінологією чинних правових актів, у яких поняття «національного» вживається і в сенсі етнічного, і в сенсі державно-громадянського. Крім того, термін «етнонаціональні відносини» адекватно відбиває специфіку багатоетнічності загалом громадян України, які сукупно утворюють українську націю, український народ [24]. Але погодимося, що Україна не єдина поліетнічна країна в світі, державна політика якої потребує створення нового поняття для пояснення того, що зарубіжна практика вже пояснила.

Саме з цієї позиції автор пропонує використовувати таке поняття як «етнополітичні процеси», тому що вони багатопланові і зачіпають практично всі сфери соціального буття. Виявляються і економіці, і в соціокультурній сфері, і в плані міжгрупової та міжособистісної взаємодії. А в українській практиці відображають процесуальні аспекти форми прояву активності етнічних спільнот, їх суб'єктності. Оскільки етнічні групи та етнічні спільноти є складовими частинами політичної системи сучасних суспільств, то етнополітичний процес можна визначити як політичний процес зі значною участю

політизованих етнічних акторів, які відстоюють свої цінності та інтереси [5, с. 6].

На думку вітчизняних дослідників поняття «етнополітичний процес» – це комплекс заходів з боку держави щодо регулювання етнонаціональних аспектів життєдіяльності суспільства [15]. Їх сутність визначається тісною ув'язкою з участю різних суб'єктів (елементів) етнонаціональної структури у суспільному розвитку, формуванні громадянського суспільства із збереженням його етнічної специфіки. У змістовному плані етнополітичні відносини, що виникають між різними суб'єктами етнополітичних процесів, на думку фахівців, характеризують багатоманітну взаємодію національної еліти та багатонаціонального електорату, національних рухів, партій тощо [19, с. 11].

На думку автора – етнополітичні процеси можна визначити, як складний комплекс різнопланових явищ, які являють собою відповідь на процес розвитку етносу, що полягає у забезпеченні його нормального функціонування й охорони від розпаду, зникнення, зміни в існуванні або статусі під впливом поширення глобалізаційних процесів. Також варто зазначити, що етнополітичний процес – це завжди реакція на ситуацію в суспільстві.

Етнополітичний процес відрізняється не тільки суб'єктами, але і значеннями політичних дій. Тому він не вкладається в класичні політологічні схеми західних вчених, що розглядають політичний процес в рамках «теорії обміну» і процедури віднесення до інтересів, як того вимагає ключова методологічна метафора «економічної людини» [8]. Суб'єкти етнополітичного процесу частіше за все відстоюють неспівпадаючі цінності (а не інтереси) і «працюють» не на користь єдності політичного простору. Як стверджує А. Панарін, «в політиці все активніше заявляє про себе не тільки «розумний егоїзм» посттрадиційних особистостей, переслідуючи свої індивідуальні інтереси, але і відчувається реванш «колективних сутностей», таких як національний інтерес, національні цілі й пріоритети, цивілізаційна, соціокультурна, конфесійна ідентичність» [23, с. 37], які «розколюють єдине громадянське суспільство на субкультурні й регіональні групи, що протиставляють свою культурну або регіональну ідентичність політичній громадянськості» [23, с. 175-177]. Ці рухи вимагають іншої перспективи свого аналізу, зокрема, не в парадигмі марксизму свободи як пізної необхідності, усвідомленого інтересу (перш за все, економічного), а в контексті розвитку історії під впливом активності духовно орієнтованого суб'єкта, для якого світ цінностей не менш важливий, ніж світ інтересів.

Інтерпретація сутності етнополітичного процесу залежить від теоретико-методологічних позицій дослідників. Прихильники онтологічної природи етносу, як правило, аналізують етнополітику в теоретичних парадигмах соціально-економічного детермінізму або теорії конфлікту. Етнос тут виступає як самостійний суб'єкт політики, що володіє власними інтересами, пов'язаними з

соціально-демографічним і етнокультурним відтворенням. Найпоширенішою концепцією етнополітики при цьому підході є концепція «внутрішнього колоніалізму» (М. Гектер, Вашингтонський університет) [8]. Політична участь етносу пояснюється нерівномірними темпами індустріалізації в поліетнічній державі, що породжують різні рівні соціально-економічного розвитку етногруп. Таким чином, економічна нерівність між представниками різних етнічних груп усвідомлюється як колективне етнонаціональне пригноблення і стає джерелом етномобілізації. Сюди ж примикають трактування етнонаціональних конфліктів як реакція на нав'язування менш розвиненим регіонам зразків соціального функціонування більш розвиненого центру.

Представники конструктивізму аналізують етнополітичні процеси і етнополітику в парадигмі постмодерну, головною тезою якого є утвердження автономії політичної сфери в сучасному суспільстві по відношенню до економічної і соціальної сфер. Політика розглядається як замкнута на саму себе, як виробництво політичних подій ради відтворення самої політики, а не в ім'я відстоювання і реалізації економічних або соціальних інтересів або цінностей великих соціальних груп. В даному контексті етноеліти, що мобілізують на політичну участь етнічну групу, керуються зовсім не інтересами етнічного цілого (яке украй сумнівно): збереженням і відтворенням етнокультурної самобутності, створенням правових і соціально-економічних умов для соціально-демографічного розвитку етносу й ін., – а вузькогруповими інтересами [8].

З погляду парадигми постмодерну етнополітичний процес (мітинги, маніфестації, декларація етнічних інтересів, виборчі кампанії й ін.) організовується етнолідерами (антрепренерами) в інструментальних цілях, а саме чинити тиск, лобювати власні інтереси, використовувати етнічний чинник як владний важіль для політичного шантажу й ін. Здатність мобілізувати етнічну групу на політичну участь (перетворити її на політичну силу) виступає тим символічним капіталом, який політики використовують як власний владний ресурс для участі в політичній грі [8]. Отже етнічні відмінності є основою для політичної диференціації народів в умовах суперництва політичних еліт.

Ті ж теоретичні підходи, але з деякими варіаціями, реалізуються при аналізі етнополітичних процесів і російськими науковцями. Так, наприклад, з онтологічних позицій трактується етнополітичний процес А. Андрєєвим, Л. Хоперською [8]. Зокрема, А. Андрєєв висунув етнічний чинник як домінуючу політичного процесу, з якою був пов'язаний розпад радянської політичної системи. Використовуючи термін етнічна революція під якої розуміє складний процес вторинного розігрівання етногенезу, зміни соціально-економічної і культурної моделей, задаючих матриці відтворення етнічних співтовариств) [8].

Інший підхід до інтерпретації етнополітичного процесу, в парадигмі постмодернізму обґрунтовується в працях відомих російських вчених – етнологів В. Тишкова, соціолога А. Здравомислова, політолога А. Панаріна, які розглядають формування етнополітичного процесу на пост радянському просторі як один з наслідків (а не причин) розпаду соціально-політичної структури, що склалася [8]. Зокрема А. Здравомислов, аналізуючи етнічні конфлікти, відзначає, що процес суверенізації повинен пояснюватися не через абстракцію «національних інтересів», а через формування нових еліт і боротьбу між ними за перерозподіл впливу в політичному просторі за допомогою формування нової символіки [14, с. 164].

Вченим і політикам пропонується розглядати міжетнічні конфлікти або конфлікти з активним впливом етнічного чинника не з позиції зіткнення інтересів великих соціальних груп (традиційних суб'єктів політичного процесу), а з погляду зіткнення інтересів достатньо вузьких політичних угруповань з приводу перерозподілу влади. Цю позицію поділяє ряд дагестанських дослідників, які звертають увагу на те, що етнічна характеристика – тільки зовнішня форма, якою наділяються об'єднання, створенні на іншій підставі – економічного інтересу, бізнесу [1, с. 33]. Так Е. Кисрієв зазначає, що саме по собі етнічне співтовариство не виступає суб'єктом політичних дій, оскільки є єдністю і солідарністю між людьми, що володіють набором загальних соціокультурних характеристик. Але при певних обставинах «національність стає опорою існуючої політичної влади або основою становлення нової політичної сили і обґрунтуванням її легітимності» [17, с. 12].

Деяку проміжну позицію у визначенні суб'єкта етнополітичного процесу займають послідовники

трактування інструменталістської природи етносу (Г. Денисова [8], Л. Дробіжева [11], З. Сікевич [26]), що є спробою поєднання онтологічних характеристик етносу і методів конструювання етнічності (методології постмодерну).

Таким чином, можна зробити **висновок**, що у науковій літературі не існує єдиної класифікації етнополітичних процесів, але якщо виходити з характеристики етнополітичних процесів як різновиду політичних процесів, то можна вважати, що вони мають такі ознаки, що і політичні процеси і відображають динаміку етнополітичного життя етносу в реально існуючих політичних умовах.

Причинами цього, по-перше, є спроба поєднання етнічного та національного в одному терміні, що пояснюється відсутністю у науковій думці загальноприйнятої цілісної понятійно-термінологічної системи та узгоджених підходів до розуміння сутності категорій «етнос» та «нація»; по-друге, зростання ролі етнічного фактору в сучасному світі, та, як наслідок, політизація етнічності; по-третє, відсутність наукової інтерпретації етнічних процесів та їх похідних серед вітчизняних науковців.

Тому подальшого наукового осмислення й практичного вирішення потребує проблема створення загальних підходів до визначення етнополітичних процесів, які проходять на тлі конкретно-історичних політичних реалій. Подальшого вивчення потребує також вивчення зарубіжного досвіду розвитку етнополітичних процесів, які обумовлені в тому числі і особливостями соціально-економічного та політичного розвитку долі конкретних народів в конкретних країнах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Атаев М.М., Гаджиев Н.М. Этнополитические процессы в постсоветском Дагестане. /М.М. Атаев, Н.М. Гаджиев. – Махачкала : Изд-во ДНЦ РАН, 1997. – 133 с.
2. Баронин А.С. Этническая психология. / А.С. Баронин. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
3. Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия. / О. Бауэр. – СПб.: Ригнер, 1909. – 224 с.
4. Бірюкова О.О. Геополітичний вимір етнонаціональних процесів в Україні. [Електронний ресурс] / О. О. Бірюкова. – Режим доступу : <http://dissert.com.ua/list/code-07.html>
5. Богомолова И.Г. Политико-правовое регулирование региональными этнополитическими процессами (на примере Карачаево-Черкесской республики и Ставропольского края) / И. Г. Богомолова; Автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. – Ставрополь : 2006. – 27с.
6. Геллнер Э. Нации и национализм / Пер. с англ./ Ред. и послесл. И.И. Крупника. –М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
7. Денисова Г.С. Социальная субъектность этноса (концептуальный подход). / Г.С. Денисова. – Ростов н/Д. 1996. – 167с.
8. Денисова Г.С., Радовель М.Р. Этносоциология: Учеб. пособие для студентов ун-тов и пед. вузов. [Електронний ресурс] / Г.С. Денисова, М.Р. Радовель – Режим доступу : http://polbu.ru/denisova_ethnosociology
9. Додонов Р.А. Некоторые аспекты этатического подхода к определению понятия «нация» / Р. А. Додонов.// Константы. – 1995. – № 11. – С. 65-70.
10. Драгунский Д.В. Этнополитические процессы на постсоветском пространстве и реконструкция Северной Евразии / Драгунский Д.В.// Полис (Политические исследования). – 1995. – №3. – С. 40-47.
11. Дробіжева Л. М. Социальная и культурная дистанции. Опыт многонациональной России / Институт этнологии и антропологии РАН; Авт. проекта и отв. ред. Л.М. Дробіжева. – М. : Институт социологии, 1998. – 385 с.
12. Етнічний довідник: поняття та терміни [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://etno.us.org.ua/glossary/index.html>
13. Етнологія. Словник. [Електронний ресурс] / – Режим доступу : <http://ethnology.ucoz.ua/>
14. Здравомислов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве. М.: Аспект-Пресс, 1997. – 286 с.
15. Зварич І. Етнополітичні процеси як об'єкт системного і функціонального аналізу [Електронний ресурс] / І. Зварич. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Zvarych.pdf

16. Ігнатенко В.В., Селіванова О.О. Проблема етнічної ідентичності: аналіз дискусійних аспектів Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. / В.В. Ігнатенко, О.О. Селіванова.// – Випуск 133-134. – Серія Історичні науки. – С. 12-16.
17. Кисриев Э.Ф. Национальность и политический процесс в Дагестане [Текст] / Э. Ф. Кисриев; – Махачкала, Изд-во ДНЦ РАН, 1998. – 53с.
18. Кресіна І.О. Етноси, етнічні групи, нація. Сучасна етнополітика // Сприяння поширення толерантності у суспільстві / О.Майборода, Р.Чілічава, Т.Пилипенко та ін. – К.: Фонд “Європа XXI”, 2002. – 312 с.
19. Куць О.М., Куць Ю.О. Етнополітичні аспекти розбудови Української держави. / О.М. Куць, Ю.О. Куць. – Х.: Видання журналу «Березіль», 1999. – 274 с.
20. Майборода О. Етнополітична сфера в Україні. / О. Майборода // Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні . – М.: «Три квадрата», 2003 – 322 с.
21. Макарихіна О.А. История терминов в истории гуманитарной науки (на примере термина “этнос”). / О.А. Макарихіна. – Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2009. – № 1. – С. 146-152.
22. Макаруч С.А. Етнічна історія України. / С.А. Макаруч. – К. : Знання, 2008. – 472с.
23. Панарин А.С. Политология. / А.С. Панарин. – М: «Проспект», 1997. – 408 с.
24. Папієв М.М. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про затвердження «Стратегії державної етнонаціональної політики» [Електронний ресурс] / М.М. Папієв. – Режим доступа : [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:hcxByesZ92wJ:gskaa2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:hcxByesZ92wJ:gskaa2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3F)
25. Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. / А. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 318 с.
26. Сикевич З.В. Социология и психология национальных отношений./ З.В. Сикевич. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 203 с.
27. Стогова О.В. Людський вимір етнонаціональної політики та його реалізація в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ.наук: 23.00.02 / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2005. – 16 с.
28. Тощенко Ж.Т. Этнокрафия: История и современность. Социологические очерки. / Ж.Т. Тощенко. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2003. – 432 с.
29. Чирков О. Слабкі місця сучасної українознавчої термінології (за текстами навчальних програм з українознавства). [Електронний ресурс] / О. Чирков. – Режим доступа : <http://www.rius.kiev.ua/ogol.html>
30. Якубова Л. Теоретичні аспекти дослідження історії етнічних меншин УРСР. [Електронний ресурс] / Л.Якубова – Режим доступа : <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/15/7.p>

*Рецензенти: Іванов М. С. – д.політ.н., професор;
Козлова Л. В. – к.держ.упр.*

© Андріяш В. І., 2012
р.

Дата надходження статті до редколегії 14.11.2011 р.